

สุนทรียลักษณ์แห่งอรรถธรรม: วรรณศิลป์ และภาพพจน์ในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์

Aesthetics of Law and Dharma: Literary Artistry and Figurative Language in the Dharamshastra Scripture

ศิขรินทร์ แสงเพชร นาเรือง^{1*}

Sikharin Saengpetch Narueng^{1*}

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์สุนทรียภาพทางภาษาที่ปรากฏในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ โดยเน้นการศึกษา "วรรณศิลป์" และ "โวหารภาพพจน์" ในฐานะเครื่องมือสื่อสารหลักการทางกฎหมายและจริยธรรมในสังคมไทยโบราณ คัมภีร์พระธรรมศาสตร์ในกฎหมายตราสามดวงมิได้เป็นเพียงบทบัญญัติแห่งกฎหมายเพื่ออ้างความยุติธรรมในทางปฏิบัติเท่านั้น หากแต่ยังมีสถานะเป็น "ธรรมนูญแห่งจักรวาล" ที่รังสรรค์ขึ้นด้วยชั้นเชิงทางวรรณศิลป์อย่างประณีต ในยุคที่การบังคับใช้กฎหมายไม่ได้มีกลไกซับซ้อนแบบปัจจุบัน "ภาษา" คือเครื่องมือหลักในการสร้างความยอมรับ (Legitimacy) ชั้นเชิงทางวรรณศิลป์ช่วยเปลี่ยนสถานะของกฎหมายจาก "คำสั่ง" ให้กลายเป็น "วัตรปฏิบัติทางจิตวิญญาณ" ตูลาการที่อ่านคัมภีร์จะรู้สึกว่าการตัดสินใจไม่ใช่แค่เรื่องทางโลก แต่เป็นเรื่องของการสะสมบารมีหรือการทำผิดต่อกฎธรรมชาติ ซึ่งส่งผลต่อเกียรติยศและความเสื่อมสูลู เมื่อวิเคราะห์พบว่า การบูรณาการระหว่าง "อรรถ" (เจตนารมณ์แห่งความยุติธรรม) และ "ธรรม" (หลักเกณฑ์แห่งธรรมชาติ) ถูกถ่ายทอดผ่าน "สุนทรียลักษณ์" หรือความงามเชิงระบบที่ทำหน้าที่เป็นสะพานเชื่อมระหว่างโลกของตัวบทกฎหมายและโลกของมนต์ศักดิ์สิทธิ์เชิงจริยธรรม การใช้โวหารภาพพจน์ อาทิ อุปมาโวหาร และการใช้สัญลักษณ์ มิได้มุ่งเน้นเพียงความไพเราะ แต่เป็นการสร้าง "ภาพลักษณ์ทางความคิด" เพื่อให้ผู้ใช้อำนาจตุลาการเข้าถึงแก่นสารของอรรถธรรมได้อย่างลึกซึ้งถึงระดับจิตวิญญาณ การศึกษานี้ชี้ให้เห็นว่าชั้นเชิงทางวรรณศิลป์มีบทบาทสำคัญในการสถาปนาอำนาจอันศักดิ์สิทธิ์และประทับประกองความน่าเชื่อถือของกฎหมายไทยโบราณให้ยืนยงผ่านกาลเวลา

คำสำคัญ : โวหารภาพพจน์ สุนทรียลักษณ์ อรรถธรรม คัมภีร์พระธรรมศาสตร์

^{1*}สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

Department of Thai Language, Faculty of Humanities and Social Sciences, Phranakhon Si Ayutthaya Rajabhat University

E-mail : SirinSN24@gmail.com

*Corresponding Author

Abstract

This academic article aims to analyze the linguistic aesthetics found in the *Dharmashastra* of the *Law of the Three Seals*, with particular emphasis on literary artistry and figurative language as important means of communicating legal principles and ethical values in premodern Thai society. The *Dharmashastra* was not merely a body of legal provisions intended to uphold justice in practice; it also functioned as a form of “cosmic constitution,” meticulously constructed through sophisticated literary techniques. In a historical context in which law enforcement mechanisms were less complex than those of the modern state, language served as a principal means of establishing legitimacy, while literary artistry transformed law from a set of commands into a form of spiritual and ethical practice. For judicial authorities, adjudication was therefore represented not simply as a secular responsibility, but also as an act associated with the accumulation of merit, adherence to the natural and moral order, and the consequences of violating that order, which could affect both honor and decline. The analysis reveals that the integration of *attha*, understood as the underlying intention and meaning of justice, and *dhamma*, understood as the principles of natural and moral order, is conveyed through distinctive aesthetic features that bridge the world of legal discourse and the realm of ethical concepts. Figurative devices, including simile and symbolism, are employed not merely for rhetorical beauty but also to construct conceptual imagery through which those exercising judicial authority can apprehend the deeper meaning of *attha-dhamma* at both intellectual and spiritual levels. The study demonstrates that literary artistry plays a significant role in establishing the sacred authority of law and in sustaining the reverence and legitimacy accorded to premodern Thai legal traditions over time, thereby revealing how language, law, morality, and cosmological belief were interwoven in the construction and preservation of legal authority in premodern Thai society.

Keywords: Figurative Language, Linguistic Aesthetics, Law and Dharma, Dharmashastra Scripture

1. บทนำ

ระเบียบการปกครองไทยโบราณ พระมหากษัตริย์ทรงปกครองภายใต้กรอบของพระธรรมศาสตร์ ซึ่งถือเป็นกติกาสูงสุดของสังคมที่มีลักษณะเป็น “กฎหมายธรรมชาติ” (Natural Law) อันศักดิ์สิทธิ์และเที่ยงธรรม พระองค์ทรงมีหน้าที่นำหลักการในพระธรรมศาสตร์มาประยุกต์ใช้ในการบัญญัติกฎหมายระเบียบข้อบังคับ (สถาบันดำรงราชานุภาพ, 2515, น. 18-21) การปฏิบัติตามหลักการนี้ช่วยสร้างความชอบธรรม และความศรัทธาจากราษฎรว่ากษัตริย์ทรงปกครองด้วยทศพิธราชธรรม กระบวนการยุติธรรมของไทยในอดีตยึดโยงกับพระธรรมศาสตร์อย่างแนบแน่น กฎหมายลักษณะต่างๆ ในกฎหมายตราสามดวง ซึ่งชำระขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 โดยมีพระธรรมศาสตร์เป็นแกนหลัก เช่น ลักษณะรับฟ้อง ลักษณะพยาน และลักษณะตุลาการ ล้วนการตัดสินใจด้วยอคติ และสร้างมาตรฐานในการพิจารณาตัดสินคดีความเพื่อให้เกิดความยุติธรรมสูงสุดแก่คู่กรณี (แสง บุญเฉลิมวิภาส, 2560, น. 65-68) แม้ว่าในสมัยรัชกาลที่ 5 จะมีการปฏิรูประบบกฎหมายไทยให้เป็นสากลตามแบบตะวันตก (Civil Law) ส่งผลให้พระธรรมศาสตร์ลดบทบาทในฐานะกฎหมายหลักที่ใช้บังคับจริง แต่อิทธิพลของพระธรรมศาสตร์ในแง่อุดมคติต่างๆ เช่น ความยุติธรรม ความเมตตา และกรอบศีลธรรมของนักกฎหมาย ยังคงฝังรากอยู่ในวัฒนธรรมทางกฎหมายของไทยมาจนถึงปัจจุบัน

คัมภีร์พระธรรมศาสตร์มีได้ดำรงสถานะเป็นเพียงบทบัญญัติแห่งกฎหมายไทยโบราณที่ใช้อ้างความยุติธรรมในทางปฏิบัติเท่านั้น หากแต่ยังมีสถานะเป็น “ธรรมนูญแห่งจักรวาล” ที่สืบทอดรากฐานคติความเชื่ออันศักดิ์สิทธิ์จากลัทธิ

พราหมณ์และพุทธศาสนา ในบริบทสังคมไทยโบราณ กฎหมายมิได้สื่อสารผ่านตัวอักษรที่แข็งทื่อในลักษณะร้อยแก้วเชิงเทคนิคเพียงอย่างเดียว หากแต่ถูกรังสรรค์ขึ้นด้วยชั้นเชิงทางวรรณศิลป์อย่างประณีต เพื่อสถาปนาอำนาจอันศักดิ์สิทธิ์ และสร้างความเลื่อมใสศรัทธาให้แก่ผู้ได้ปกครอง (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2555, น. 112) ความโดดเด่นของคัมภีร์ พระธรรมศาสตร์ที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวง คือการบูรณาการอย่างแนบแน่นระหว่าง "อรรถ" อันหมายถึง แก่นสารประโยชน์และเจตนารมณ์แห่งความยุติธรรม กับ "ธรรม" อันหมายถึงหลักเกณฑ์ที่สอดคล้องกับระเบียบ แห่งธรรมชาติ (กรมศิลปากร, 2548, น. 5) การสื่อสาร "อรรถธรรม" ดังกล่าวจำเป็นต้องอาศัยกลวิธีทางภาษาที่ลุ่มลึก ซึ่งปรากฏชัดในรูปของ "สุนทรียลักษณ์" (Aesthetic Features) ซึ่ง พระยาอนูมานราชชน (2546, น. 27) ได้อธิบายว่า สุนทรียลักษณ์หรือความงามในวรรณกรรมเกิดจากอารมณ์สะท้อนใจอันเป็นตัวการนำไปสู่ศิลปะ ผ่านการสื่อสารด้วย เทคนิคและชั้นเชิงทางภาษาที่ประณีต หรือความงามเชิงระบบที่ทำหน้าที่เป็นสะพานเชื่อมระหว่าง "โลกของตัวบทกฎหมาย" (Legal Text) และ "โลกของมนทัศน์เชิงจริยธรรม" (Moral Concept)

จากการพิจารณาเนื้อหาในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ พบการใช้ "วรรณศิลป์" (literary arts) โดยปรากฏ "ภาพพจน์" (Figures of Speech) อาทิ การอุปมา (Simile) และการใช้สัญลักษณ์ (Metaphor) อย่างมีนัยสำคัญ การใช้ภาษาในลักษณะนี้มิได้มุ่งเน้นเพียงความไพเราะเพื่อความบันเทิงใจ หากแต่เป็นการสร้าง "ภาพลักษณ์ทางความคิด" (Mental Imagery) เพื่อให้ผู้พิพากษาหรือผู้ปฏิบัติหน้าที่ทางกฎหมายสามารถเข้าถึงแก่นสารของอรรถธรรมได้อย่างลึกซึ้งถึงระดับ จิตวิญญาณ บทความวิชาการฉบับนี้จึงมุ่งวิเคราะห์สุนทรียภาพที่ปรากฏในถ้อยคำ เพื่อถอดรหัสร่องรอยทางวรรณศิลป์ ที่ทำหน้าที่ประคับประคองความศักดิ์สิทธิ์ของกฎหมายไทยโบราณให้ยืนยงผ่านกาลเวลา

2. เนื้อหา

หากวิเคราะห์คัมภีร์พระธรรมศาสตร์ผ่านแนวคิด สุนทรียลักษณ์ (Aesthetic Features) และ "วรรณศิลป์" (literary arts) เพื่อแสดงให้เห็นถึงความลุ่มลึกของการสื่อสาร "อรรถธรรม" พบว่าบทบัญญัติหลายตอนมีการเลือกใช้ภาษาที่สร้าง "ภาพลักษณ์ทางความคิด" เพื่ออธิบายหลักความยุติธรรมที่เป็นนามธรรมให้เห็นเป็นรูปธรรมชัดเจน

หากกล่าวถึงการใช้สัญลักษณ์ ซึ่งเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่อาจมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับภาพพจน์ สัญลักษณ์หลายอย่างอาจจะพัฒนามาจากการใช้ภาพพจน์เปรียบเทียบ เช่น การเปรียบเทียบ ความงามของนางที่รักกับดอกไม้เปรียบ ความบริสุทธิ์กับน้ำค้าง จนเกิดเป็นความเข้าใจร่วมกันในชนบวรณศิลป์อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือของชาติใดชาติหนึ่งหรือวัฒนธรรมในวัฒนธรรมหนึ่ง ภาพพจน์ เหล่านั้นก็จะกลายเป็นสัญลักษณ์ คือเป็นสิ่งที่ใช้แทนอีกสิ่งหนึ่งโดยมิต้องใช้กลวิธีการเปรียบเทียบอีก ดังนั้น ดอกไม้งาม จึงกลายเป็นสัญลักษณ์ของหญิงงาม น้ำค้าง เป็นสัญลักษณ์แทนความบริสุทธิ์ ดวงอาทิตย์เป็นสัญลักษณ์แทนกำลังอำนาจ เป็นต้น (สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา, 2549, น. 49)

ภาพพจน์คือกลวิธีการใช้ภาษาเพื่อสร้างจินตภาพและอารมณ์ความสะท้อนใจแก่ผู้อ่าน ซึ่งในวรรณคดีไทยนิยมจำแนกออกเป็นอุปมา อุปลักษณ์ บุคคลวัต อดิพจน์ สัญลักษณ์ นามนัย สัทพจน์ และปฏิพากย์ (رينฤทัย สัจจพันธุ์, 2544, น. 105-125) นอกจากการสร้างภาพจิตรกรรมด้วยตัวอักษรแล้ว ภาพพจน์ยังเป็นเครื่องมือสำคัญในการแสดงโลกทัศน์และรสนะแห่งวรรณคดีที่ประณีตอีกด้วย (ดวงมน จิตรจักษ์, 2556, น. 110-115) ซึ่ง "พระธรรมศาสตร์" ปรากฏภาพพจน์ ดังนี้

ในส่วนของคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ในกฎหมายตราสามดวง ซึ่งเป็นส่วนที่มีการใช้ภาษาโบราณที่แสดงสุนทรียลักษณ์ และภาพพจน์อย่างชัดเจน ในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ ส่วนที่วาดด้วยการอุทิศขึ้นของกฎหมายเพื่อขอจัดทุกข์เชิญ ปรากฏข้อความที่มีการร้อยเรียงชั้นเชิงทางวรรณศิลป์ไว้อย่างลุ่มลึก ดังตัวอย่าง

ภาพที่ 1.1 ปฏิพากย์ - การใช้คู่ตรงข้ามเชิงสุนทรียภาพ: ภาพถ่ายจากต้นฉบับหนังสือกฎหมายตราสามดวง
ที่มา: ราชบัณฑิตยสถาน, 2550, น. 135.

ภาพที่ 1.2 ปฏิพากย์ - การใช้คู่ตรงข้ามเชิงสุนทรียภาพ: ภาพถ่ายจากต้นฉบับหนังสือกฎหมายตราสามดวง
ที่: ราชบัณฑิตยสถาน, 2550, น. 135.

จากภาพที่ 1.1 และ 1.2 ถอดความได้ว่า

"...อันบุคคลผู้ใดเป็นกระลาการ ล่วงเสียซึ่งยุติธรรม ด้วยอะคต ๔ ประการ คือรักษแลโกรธกลัวแลหลงแล้วพิจารณาความผิดจากพระธรรมศาสตร์แลลำเอียงเข้าด้วยฝ่าย โจท จำเลย อันว่าเกียรติยศแลโภคศรีสวัสดิแห่งกระลาการนั้นก็ถอยเสื่อมสูญไปประดุจพระจันทร์ในวันกาลปักข จถึงซึ่งเดือนร้อนเปนอันมาก อันว่าบุคคลผู้ใดเป็นกระลาการ บมิได้ล่วงเสีย ซึ่งยุติธรรมด้วยอะคต ๔ ประการดังกล่าวแล้วแลประกอบด้วยศีลสังแลพิจารณาข้อคดีแห่งราษฎรทั้งปวงถูกต้องตามพระธรรมศาสตร์กล่าวไว้นั้น อันว่าเกียรติยศแลโภคศรีสวัสดิมงคลแห่งกระลาการผู้นั้น ก็จงจำเริญขึ้นทุกวันดุจพระจันทร์ในวันศุขปักข..." (ราชบัณฑิตยสถาน, 2550, น. 159)

จากข้อความข้างต้นแปลความได้ดังนี้

"...การเปรียบเทียบเกียรติยศของตุลาการกับข้างขึ้นและข้างแรมนั้น สะท้อนให้เห็นถึงสุนทรียลักษณ์แห่งความเปลี่ยนแปลงตามกฎธรรมชาติตามผลของอะคต 4 ประการ ดังที่ปรากฏว่าเกียรติยศของผู้ล่วงยุติธรรมย่อมเสื่อมสูญไปประดุจพระจันทร์ในวันกาลปักข..." (สถาบันปรีดี พนมยงค์, 2548, น. 7)

ข้อความนี้เป็นการใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์เพื่อสร้าง "ภาพลักษณ์ทางความคิด" ที่ตัดกันอย่างสุดขั้ว (Antithesis) เพื่อสื่อถึงผลแห่งการปฏิบัติหน้าที่ของตุลาการ โดยแบ่งเป็นประเด็นดังนี้

ปฏิพากย์ - การใช้คู่ตรงข้ามเชิงสุนทรียภาพ: ข้างขึ้น (ศุขปักข) และ ข้างแรม (กาลปักข)

ในทางภาพพจน์ ผู้รจนาพระธรรมศาสตร์ไม่ได้เพียงแค่ว่า "ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว" แต่ใช้อุปมาโวหารเปรียบเทียบกับ "จันทร์คติ" ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่คนโบราณเข้าใจได้ทันที โดยกาลปักข หรือข้างแรม ถูกนำมาเป็นสัญลักษณ์แทน "ความเสื่อม" ของเกียรติยศและโภคทรัพย์ เมื่อตุลาการล่วงยุติธรรมด้วยอะคต ๔ ภาพของพระจันทร์ที่ค่อยๆ แห้งเหี่ยวจนมืดมิด สื่อถึงความพินาศที่ค่อยเป็นค่อยไปแต่สิ้นซาก ในขณะที่ศุขปักข หรือข้างขึ้น ถูกนำมาเป็นสัญลักษณ์แทน "ความเจริญ" เมื่อตุลาการตั้งมั่นในศีลสัง ภาพของพระจันทร์ที่ค่อยๆ เต็มดวง สื่อถึงเกียรติยศที่เพิ่มพูนและสว่างไสว

การสร้างภาพลักษณ์ทางความคิดเรื่อง "พื้นที่แห่งศีลธรรม"

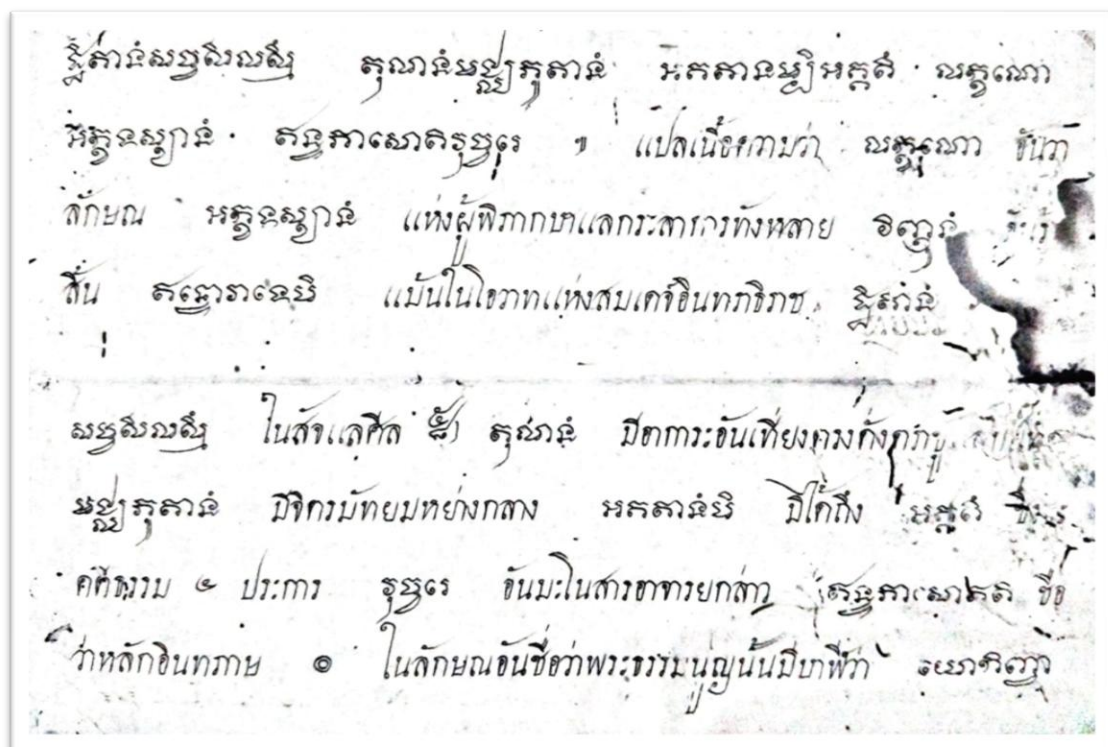
ข้อความนี้ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพว่า "ยุติธรรม" ไม่ได้เป็นเพียงข้อกฎหมาย แต่เป็นภาวะที่สัมพันธ์กับจักรวาลวิทยา ได้แก่ ความเสื่อมสูญ ใช้คำว่า "ถอยเสื่อมสูญไปประดุจพระจันทร์" สร้างความรู้สึถึงการสูญเสียแสงสว่าง อันเปรียบเสมือนการสูญเสียปัญญา หรือบารมี และความสิริสวัสดิ์ โดยใช้คำว่า "จำเริญขึ้นทุกวันดุจพระจันทร์" สร้างภาพลักษณ์ของความหวังและความร่มเย็น เหมือนแสงสว่างของพระจันทร์ยามค่ำคืน

การสื่อสาร "อรรถธรรม" ผ่านผลลัพธ์เชิงประจักษ์

อรรถธรรมที่ปรากฏในที่นี้คือ "หลักแห่งกรรม" และ "ความรับผิดชอบต่อนานาชาติ" การที่กฎหมายโบราณใช้ภาษาที่พรรณนาถึง "ความเดือนร้อนเป็นอันมาก" หรือ "โภคศรีสวัสดิมงคล" เป็นการบูรณาการระหว่าง นิติศาสตร์ (การบังคับใช้กฎหมาย) และ จริยศาสตร์ (ผลของการกระทำ) โดยใช้สุนทรียลักษณ์เป็นพาหนะในการปลูกฝังความเกรงกลัวต่อบาปและการตั้งมั่นในธรรม

นอกจากนี้ยังพบ การอุปมาลักษณะของตุลาการกับการชั่ง หากสังเกตข้อความในพระธรรมศาสตร์มักเปรียบเทียบความเที่ยงธรรมของตุลาการกับเครื่องชั่ง ซึ่งเป็นวรรณรูปที่มุ่งเน้นการสร้างสุนทรียลักษณ์แห่งความสมดุล "อุปมา" (Simile) ในเชิงวิชาการนั้น จำเป็นต้องพิจารณาทั้งในแง่ของ "รูปแบบ" (Structure) และ "หน้าที่" (Function) การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่าง "รูปแบบทางวรรณศิลป์" (โวหาร) กับ "เนื้อหาทางคดีธรรม/ปรัชญา" (อรรถธรรม) การบูรณาการอรรถธรรมผ่านโวหาร หมายถึง กลวิธีทางวรรณศิลป์ที่กวีมิได้ใช้ถ้อยคำเพียงเพื่อความไพเราะหรือการสร้างภาพพจน์ให้สวยงามตามขนบเท่านั้น แต่เป็นการใช้ "โวหาร" เป็นเครื่องมือในการสื่อสาร "อรรถธรรม" หรือสาระสำคัญที่เป็นสัจธรรม ความคิด ความเชื่อ หรือหลักธรรมทางศาสนา ให้ปรากฏออกมาเป็นรูปธรรม โดยที่รูปศัพท์และเนื้อหาถูกหลอมรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน การใช้โวหารภาพพจน์ในวรรณคดีไทยมิได้มีเป้าหมายเพียงเพื่อความงามเชิงศิลปะเท่านั้น แต่กวียังใช้โวหารเหล่านี้เป็นพาหนะนำส่ง "อรรถธรรม" หรือความหมายอันลึกซึ้งทาง

จิตวิญญาณและจริยธรรม การบูรณาการนี้ทำให้ผู้อ่านสามารถเข้าถึงแก่นธรรมได้ผ่านสุนทรียภาพทางภาษา (สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา, 2549, น. 112-115) ดังปรากฏในพระธรรมศาสตร์

ภาพที่ 2: อุปมา - การอุปมาจิตของตุลาการประดุจตราขูเพื่อความเที่ยงธรรมปราศจากอคติ 4 ประการ
: ภาพถ่ายจากต้นฉบับหนังสือกฎหมายตราสามดวง
ที่มา: ราชบัณฑิตยสถาน, 2550, น. 141.

จากภาพที่ 2 ถอดความได้ว่า "...มีอาการะเที่ยงตรงดังตราขูแลบันทัด มีจิตรมัทยมอย่างกลาง ซึ่งอะคติธรรม ๔ ประการ..." (ราชบัณฑิตยสถาน, 2550, น. 162)

จากข้อความข้างต้นแปลความได้ดังนี้ "...อันว่าบุคคลผู้จะหน่วงความยุติธรรมนั้น ให้ตั้งจิตดังตราขูอันเที่ยงตรง มิให้เอียงไปด้วยอคติ 4 ประการ..." (กรมศิลปากร, 2548, น. 5)

ข้อความดังกล่าวปรากฏอยู่ในส่วนของ "พระธรรมศาสตร์" ซึ่งเป็นคัมภีร์แม่บทที่วางรากฐานหลักการยุติธรรม ก่อนเข้าสู่บทบัญญัติต่างๆ ซึ่งเป็นข้อความที่ว่าด้วยการตั้งจิตดังตราขูเพื่อปราศจากอคติ 4 ประการ อันได้แก่ ฉันทาคติ โทสาคติ ภยาคติ และโมหาคติ โดยอธิบายถึงคุณสมบัติของบุคคลผู้ทำหน้าที่วินิจฉัยอรรถคดี หรือตุลาการ ว่าจะต้องมีความเที่ยงธรรมประดุจคันชั่งที่ไม่เอนเอียง เพื่อรักษาไว้ซึ่ง "อรรถ" และ "ธรรม" ตามหลักการของพระธรรมศาสตร์ที่ได้รับสืบทอดมาแต่โบราณ

ข้อความในพระธรรมศาสตร์ข้างต้นมีการใช้ **อุปมา** (Simile) โดยเปรียบเทียบ "จิตของตุลาการ" กับ "ตราขู" เป็นการใช้ภาษาเพื่อสื่อถึง "อรรถธรรม" ในแง่ของความเสมอภาค การเลือกใช้วรรณูปนี้ช่วยให้ผู้ปฏิบัติหน้าที่เห็นภาพลักษณ์ทางความคิดที่ต้องธำรงความหนักแน่นและไม่เอนเอียงตามกระแสอำนาจหรือผลประโยชน์ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดที่ว่าโวหารในกฎหมายโบราณมีหน้าที่ประคับประคองความศักดิ์สิทธิ์ของกระบวนการยุติธรรม สะท้อนให้เห็นว่าสุนทรียลักษณ์ และโวหารภาพพจน์เรื่อง "ตราขู" นั้น เป็นหัวใจสำคัญที่ปรากฏขึ้นตั้งแต่ส่วนเริ่มต้นของคัมภีร์กฎหมาย เพื่อเป็นการประกาศเจตนารมณ์ (Spirit of Law) ก่อนจะเข้าสู่รายละเอียดของกฎหมายฉบับอื่นๆ ต่อไป

หากพิจารณาในเชิงสุนทรียลักษณ์แล้วยังคงสังเกตพบ ข้อความที่แสดงให้เห็นวรรณรูปและการใช้สัญลักษณ์ ดังนี้

"...เมื่อนั้นพระธรรมศาสตร์อันเป็นดวงแก้วส่องโลก ย่อมสว่างกระจ่างแจ้งประดุจพระสุริย

อันอุทัยขึ้นมา เพื่อจะกำจัดเสียซึ่งความมืดคือโมหอคติอันปกคลุมใจมนุษย์ให้พ้นไป..." (กรมศิลปากร, 2548, น. 4)

จากข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นการใช้ **สัญลักษณ์** (Symbolism) โดยมีการใช้ "ดวงแก้ว" เป็นสัญลักษณ์ (Metaphor) แทนคัมภีร์กฎหมาย ซึ่งส่งผลต่อสุนทรียลักษณ์แห่งความศักดิ์สิทธิ์ การเปรียบเทียบเป็น ดวงแก้วมิได้เพียงสื่อถึงมูลค่า แต่สื่อถึงความใสบริสุทธิ์และการมองเห็นความจริง ช่วยเปลี่ยนสถานะของกฎหมายจากกฎเกณฑ์บังคับให้กลายเป็นสิ่งควรเคารพบูชา

ทั้งนี้มีการใช้ **อุปมา** (Simile) โดยปรากฏการใช้ "ประดุจพระสุริยอันอุทัยขึ้นมา" เป็นการใช้อุปมาอย่างชัดเจน เพื่อสื่อถึง "พลังแห่งการกำจัดความชั่วร้าย" การเปรียบเทียบกับดวงอาทิตย์ส่งผลให้ผู้อ่านเกิด ภาพลักษณ์ทางความคิดถึงความสว่างไสวที่ความมืด (ความไม่เป็นธรรม) ไม่อาจต้านทานได้ ซึ่งช่วยสื่อสาร "อรรถธรรม" ในแง่ที่ว่าความยุติธรรมคือความสว่างที่จะมาเยียวยาสังคมที่มีตม

การใช้โวหารภาพพจน์มิได้มีเป้าหมายเพียงเพื่อความงามเชิงวรรณศิลป์เท่านั้น แต่ยังเป็นสื่อกลางเชื่อมโยง "อรรถธรรม" เพื่อแสดงออกถึงความหมายอันลึกซึ้งทางจิตวิญญาณและจริยธรรม ทำให้ผู้อ่านสามารถเข้าถึงแก่นธรรมผ่านสุนทรียภาพทางภาษาได้

แนวคิดกฎหมายในพระธรรมศาสตร์ เชื่อมโยงกับแนวคิด "ธรรมะ" ที่หมายถึง หลักกรรม และความยุติธรรม ทำให้แนวคิด "กฎหมาย" ในพระธรรมศาสตร์ไทย คือ 1) การอำนวยความสะดวกเป็นภารกิจหน้าที่ของกษัตริย์ เพื่อความสุขของสังคมอันเป็นเป้าหมายทางการเมือง ไม่ใช่ทางศาสนา 2) การใช้กฎหมายต้องมีศีลธรรมกำกับ โดยกษัตริย์ผู้ใช้กฎหมายต้องปฏิบัติธรรมและใช้กฎหมายโดยเคร่งครัด หมายถึง การใช้กฎหมายโดยผู้มีศีลธรรมจรรยากำกับ 3) การใช้อำนาจทางกฎหมายตัดสินคดีความต้องพิจารณาถึงความยุติธรรมควบคู่กฎหมาย ความเหมาะสมกับกาลสมัย สติ และปัญญา หมายถึง ต้องใช้สติปัญญาพิจารณาความยุติธรรมของกฎหมายให้เหมาะสมกับยุคสมัย แสดงว่ากฎหมายต้องปรับตัวให้ทันกับสถานการณ์ของยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป 4) การออกกฎหมายอยู่ภายใต้ข้อจำกัดตามหมวดหมู่หลักการที่กำหนดไว้ล่วงหน้าเท่านั้น แต่สามารถตรากฎหมายที่สอดคล้องกับหมวดหมู่หลักการที่กำหนดไว้ล่วงหน้า เพื่อประโยชน์สุขของราษฎรได้โดยไม่จำกัด หมายถึง การออกกฎหมายต้องไม่ขัดกับหลักการที่วางไว้ล่วงหน้าแล้ว 5) ผู้ใช้อำนาจทางกฎหมายแทนผู้มีอำนาจทางการเมือง ซึ่งได้แก่ผู้พิพากษาตุลาการ จะต้องไม่มีอคติ 4 ประการ คือ รัก โกรธ กลัว และหลง ในการพิจารณาคดีความมีความซื่อสัตย์ มีธรรมะ หมายถึง ต้องเป็นผู้มีศีลธรรมจรรยาที่ดี และต้องหมั่นศึกษาแสวงหาความรู้เพื่อความเข้าใจกฎหมายอย่างถ่องแท้และแม่นยำ เพื่อสนองเป้าหมายทางการเมือง และต้องใช้ธรรมะกำกับในการใช้กฎหมายเช่นเดียวกับผู้มีอำนาจทางการเมือง (ปัทมสาร เจริญปัญญา, 2552, น. 159)

การบูรณาการอรรถธรรมผ่านข้อความในพระธรรมศาสตร์ (Integration of Dharma-Artha) ข้อความในพระธรรมศาสตร์นี้ มิได้สื่อสารเพียง "กฎ" แต่สื่อสาร "คุณธรรม" โดยการนำ "โมหอคติ" ความหลงผิด และความเอียงเอน มาเปรียบเป็น "ความมืด" ซึ่งเป็นคู่ตรงข้ามกับกฎหมายที่เป็นความสว่าง การสร้างคู่ตรงข้ามทางภาษา (Antithesis) เช่นนี้เป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่ทำหน้าที่ประคับประคองความศักดิ์สิทธิ์และสร้างความน่าเลื่อมใสศรัทธาในอำนาจ ตุลาการไทยโบราณอย่างแยบยล (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2555, น. 125)

ในพระธรรมศาสตร์ยังพบ การอุปมาอำนาจกฎหมายกับการชำระล้าง อีกหนึ่งตัวอย่างที่สะท้อนสุนทรียลักษณ์ที่โดดเด่น คือการเปรียบเทียบตัวบทกฎหมายกับการชำระล้างมลทินในสังคม ดังปรากฏในข้อความว่า

"...พระธรรมศาสตร์นี้อุปมาดังวารีอันใสบริสุทธิ์ ย่อมชำระล้างซึ่งทุจริตแลความมืดมนให้สิ้นไปจากแผ่นดิน..." (กรมศิลปากร, 2548, น. 5)

ข้อความนี้ปรากฏอยู่ในส่วนบทนำของคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ ซึ่งเป็นส่วนที่พรรณนาถึงประวัติคัมภีร์ และการสถาปนาพระธรรมศาสตร์ขึ้นมา เพื่อความเป็นธรรมในโลก เป็นส่วนที่ว่าด้วยลักษณะของพระธรรมศาสตร์ และการอุบัติขึ้นของคัมภีร์ เพื่อชำระล้างความทุกข์และอคติในโลกมนุษย์ ในตัวบทดั้งเดิมจะใช้ภาษาโบราณที่มีลักษณะ

เป็นร้อยแก้วสลับมคธภาษา (บาลี) โดยมีการเปรียบเทียบธรรมศาสตร์ว่าเปรียบประดุจน้ำ (วาริ) หรือแสงสว่างที่ขจัดความมืด (โมหะ/อคติ) ของมนุษย์ให้หมดไป ในเชิงภาพพจน์ (Figures of Speech) การใช้ "วาริอันใสบริสุทธิ์" เป็นการสร้างสัญลักษณ์ (Metaphorical Simile) ที่สื่อถึงพลังในการเยียวยาและจัดระเบียบสังคม วรรณรูปในลักษณะนี้มุ่งหมายให้กฎหมายมิใช่เพียงบทลงโทษที่น่าหวาดกลัว แต่เป็นกลไกที่นำไปสู่ความสงบสุขและความดีงามตามระเบียบแห่งธรรมชาติ ซึ่งเป็นการบูรณาการระหว่างข้อกำหนดทางเทคนิคและหลักจริยธรรมเข้าด้วยกันอย่างแยบยล (หยุดแสงอุทัย, 2562, น. 15-18)

การศึกษาคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ผ่านมิติทางวรรณศิลป์ สะท้อนเชื่อมโยงกับอรรถธรรม แสดงให้เห็นถึงอุบายวิธีในการประยุกต์ใช้สุนทรียลักษณ์ทางภาษา เพื่ออรรถาธิบายซึ่งความศักดิ์สิทธิ์ของหลักกฎหมาย เป็นประเด็นสำคัญดังนี้

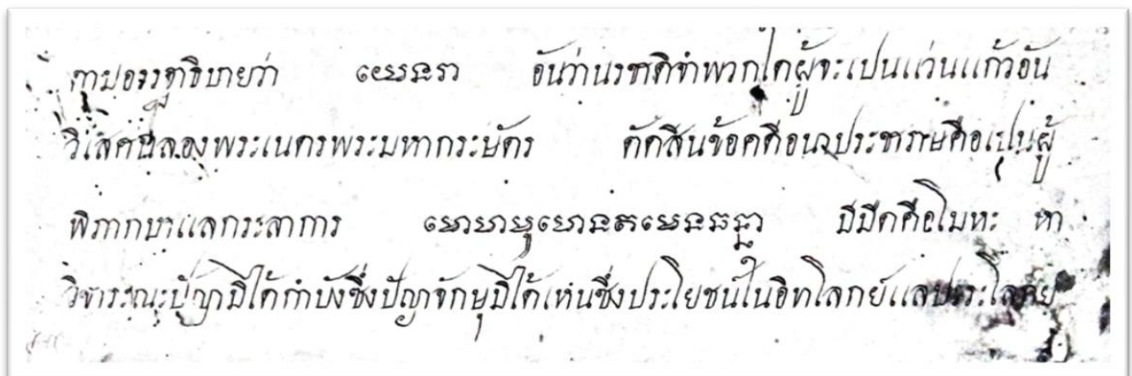
การสร้างภาพลักษณ์ทางความคิด การใช้ภาพพจน์ประเภทอุปมา (Simile) และสัญลักษณ์ (Symbolism) เช่น "ดวงแก้ว" "พระสุริยง" และ "วาริ" มิใช่เพียงเพื่อความวิจิตรบรรจง แต่เป็นการเปลี่ยนผ่านมโนทัศน์เรื่องความยุติธรรมที่เป็นนามธรรม ให้กลายเป็นรูปธรรมที่ทรงพลัง สื่อถึงความโปร่งใส การจัดโมหอคติ และการชำระล้างทุจริตในสังคม

การบูรณาการอรรถธรรมผ่านวรรณรูป คัมภีร์พระธรรมศาสตร์ทำหน้าที่เป็นสะพานเชื่อมระหว่าง "รูปแบบ" (โวหารทางภาษา) และ "เนื้อหา" (หลักจริยธรรม) โดยการนำคู่ตรงข้ามทางภาษา (Antithesis) ระหว่าง "ความสว่าง" และ "ความมืด" มาใช้สื่อสารธรรม เพื่อเน้นย้ำว่ากฎหมายคือเครื่องมือทางปัญญาในการขจัดความหลงผิด

จริยธรรมของตุลาการและการอ้างความยุติธรรม การเปรียบเทียบของตุลาการกับ "ตราขุ" เป็นสุนทรียลักษณ์ที่สะท้อนถึงนิติธรรม (Rule of Law) ในบริบทโบราณ มุ่งเน้นให้ผู้ใช้อำนาจปราศจากอคติ 4 ประการ และปฏิบัติหน้าที่ด้วยความเที่ยงตรงตามหลักกรรม โดยมีเป้าหมายสูงสุดคือสันติสุขของราษฎรมากกว่าเพียงการลงโทษ

สถานะทางจิตวิญญาณของกฎหมาย วรรณรูปที่ปรากฏช่วยยกสถานะของบทบัญญัติจากกฎเกณฑ์บังคับ (Legal Rules) ให้กลายเป็นสถาบันอันศักดิ์สิทธิ์ทางจริยศาสตร์ ทำให้ผู้อ่านและผู้ปฏิบัติเกิดความเลื่อมใสศรัทธา ยอมรับในอำนาจตุลาการผ่านสุนทรียภาพทางภาษาที่สอดแทรกหลักธรรมอย่างแยบยล

นอกจากนี้ ยังปรากฏการใช้อุปลักษณ์เปรียบเทียบ สถานะของตุลาการกับแว่นแก้ววิเศษ และความมืดกับการปิดกั้นปัญญา ซึ่งแสดงให้เห็นถึงสุนทรียลักษณ์แห่งอรรถธรรม ดังนี้

ภาพที่ 3: อุปลักษณ์ - เปรียบสถานะของตุลาการกับแว่นแก้ววิเศษ และความมืดกับการปิดกั้นปัญญา

: ภาพถ่ายจากต้นฉบับหนังสือกฎหมายตราสามดวง

ที่มา: ราชบัณฑิตยสถาน, 2550, น. 150.

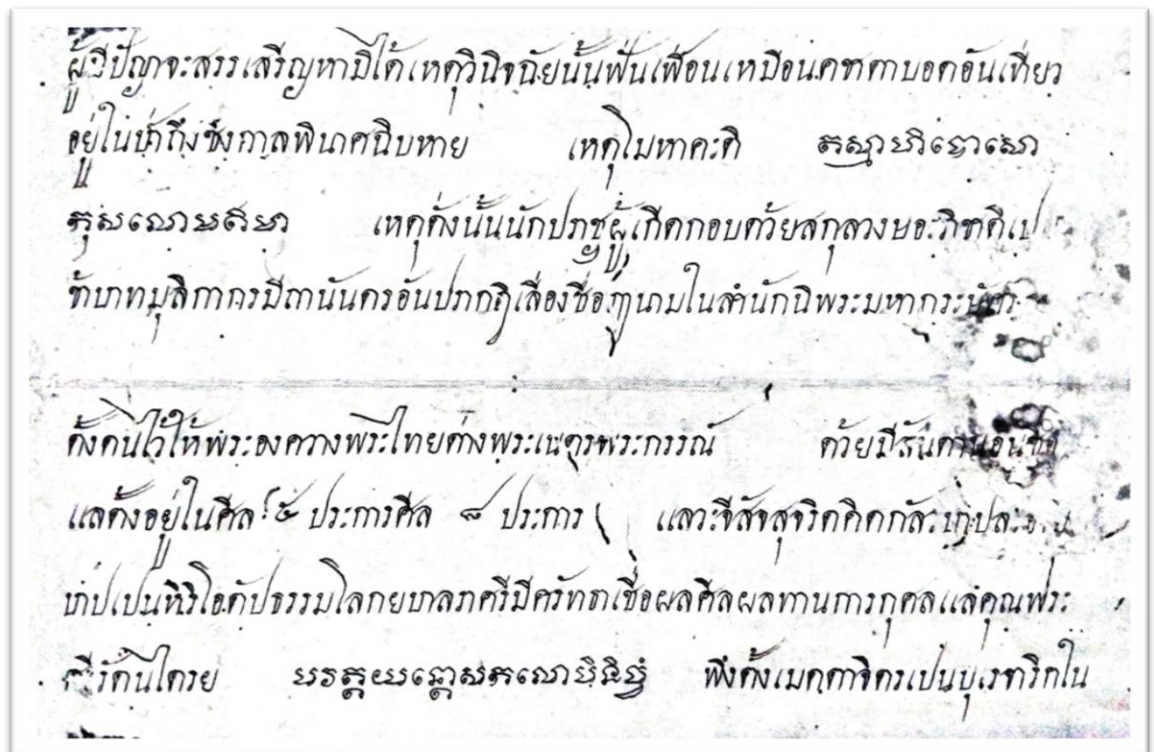
จากภาพที่ 3 ถอดความได้ว่า “...ทางอรรถาธิบายว่า อันว่านราชาติจำพวกใดผู้จะเป็นแว่นแก้วอันวิเศษส่องพระเนตรพระมหากษัตริย์ ตัดสินข้อคดีอนาประชาราษฎร์ คือเป็นผู้พิพากษาแลกระลาการ มีมิดคือ โมหะ หาวิจารณญาณปัญญามีได้ กำบังซึ่งปัญญาจักขุ มิได้เห็นซึ่งประโยชน์ในอิทโลกย์แลปรโลกย์...”

จากข้อความข้างต้นแปลความได้ดังนี้ "ในทางอธิบายเนื้อความกล่าวว่า พรหมณ์ (หรือตุลาการ) กลุ่มใดก็ตาม ที่ทำหน้าที่เปรียบเสมือน "แวนแก้ววิเศษ" สำหรับถวายการส่องทอดพระเนตรให้แก่พระมหากษัตริย์ เพื่อให้ทรงมองเห็นข้อเท็จจริงและตัดสินคดีความได้อย่างถูกต้องเที่ยงธรรม หากพรหมณ์ผู้นั้นปล่อยให้ "ความหลงผิด" (โมหะ) เข้าครอบงำจิตใจจนมีอคติ ความมืดมนจะเข้ามาปิดบังดวงตาแห่งปัญญา ทำให้ไม่สามารถพิจารณาคดีด้วยเหตุผลที่ถูกต้องและส่งผลให้มองไม่เห็นความเจริญหรือคุณประโยชน์ ทั้งในโลกปัจจุบัน และในโลกหน้า (ผลแห่งกรรม)"

สุนทรียลักษณ์แห่งอรรถธรรม ในข้อความนี้สื่อสารนัยสำคัญ คือ การใช้ **อุปลักษณ์** (Metaphor) เปรียบเทียบสถานะของตุลาการ กับ "แวนแก้ววิเศษ" ตุลาการไม่ใช่แค่ผู้ตัดสินคดี แต่คือเครื่องมือ "ขยายวิสัยทัศน์" ของพระมหากษัตริย์หรือผู้ปกครอง เปรียบเป็นแว่นที่ต้องใสสะอาดเสมอ หากแว่นขุ่นมัว พระเนตรของพระมหากษัตริย์ หรืออำนาจการตัดสินใจของผู้ปกครอง หรือของรัฐก็อาจผิดเพี้ยนตามไปด้วย

หากวิเคราะห์ทางอรรถธรรม มีการใช้อุปลักษณ์เปรียบ โมหะ (ความหลง/ความไม่รู้) เป็น "ความมืด" ที่สามารถ "กำบัง" (ปิดกั้น) ปัญญาจักขุ สะท้อนในทางพระธรรมศาสตร์ได้ว่า "อคติ" ไม่ใช่แค่ความผิดพลาด แต่คือการสูญเสีย "ดวงตาทางธรรม" ทำให้วิจารณ์ญาณผิดเพี้ยนไป

ทั้งนี้จะเห็นได้ว่า มีการเชื่อมโยงทางธรรมในเรื่อง "อิทโถยก์แลปรโลกย์" กล่าวได้ว่าการตัดสินคดีที่อยู่ธรรมไม่ได้ส่งผลเสียแค่ในเชิงคติความในโลกลี้หรือปัจจุบัน แต่ส่งผลเสียไปถึงจิตวิญญาณและผลกรรมในอนาคต คือโลกหน้า ซึ่งเป็นกุศโลบายสำคัญที่ใช้ควบคุมความซื่อสัตย์ของตุลาการในสมัยโบราณ

ภาพที่ 4: อุปมา - เปรียบนักปราชญ์ ตุลาการผู้มีความรู้ แต่ไม่ใช้วิจารณ์ญาณเหมือนคชาตาบอด

: ภาพถ่ายจากต้นฉบับหนังสือกฎหมายตราสามดวง

ที่มา: ราชบัณฑิตยสถาน, 2550, น. 151.

จากภาพที่ 4 ถอดความได้ว่า "...ผู้มีปัญญะจะสรรเสริญทานิได้ เหตุวินิจัยนั้นพันเพื่อน เหมือนคชาตาบอดอันเที่ยวอยู่ในป่าถึงซึ่งกาลพิณาคติบหาย เหตุมนั้นนักปราชญ์ผู้เกิดกอบปรด้วยสกุลวงศ์สุทธิปฏิบัติ ข้ำทบทูลละอองธุลี

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มีชื่อปรากฏเรื่องชื่อฟังเฟื่องในสำนักนิพนธ์มหากษัตริย์ ตั้งตนไว้ให้พระองค์วางพระพระทัย ต่างพระเนตรพระกรรณ ด้วยมีสันดานอันดีเลิศตั้งอยู่ในศีล ๕ ประการ ศีล ๘ ประการ และมีสัจสุจริตคิดกลัวบาปละบาปเป็นหิริโอตตปปัจริมโลกบาล มีศรัทธาเชื่อผลศีลผลทานการกุศลแลคุณพระศรีรัตนตรัย พึงตั้งเมตตาจิตเป็นบุรจาริกใน..."

จากข้อความข้างต้นแปลความได้ดังนี้ "การตัดสินใจด้วยความหลงผิดนั้น ย่อมไม่เป็นที่สรรเสริญของผู้มีปัญญา เพราะการวินิจฉัยนั้นจะพ้นเพื่อนคลาดเคลื่อน เปรียบเสมือน "ช้างตาบอด" (คชาตาบอด) ที่หลงทางเที่ยวไปในป่า ย่อมมีแต่จะพบกับความฉิบหายและหายนะในที่สุด ทั้งนี้ก็ด้วยอำนาจแห่ง "โมหาคติ" (ความลำเอียงเพราะหลงผิด)

ด้วยเหตุนี้ นักปราชญ์ผู้ถือกำเนิดในตระกูลที่ดี มีความประพฤติอันบริสุทธิ์ และเป็นข้าราชการปราชญ์ที่มีชื่อเสียงปรากฏเลื่องลือในราชสำนักของพระมหากษัตริย์ จึงควรประพฤติตนให้เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย ทำหน้าที่เป็นหูเป็นตา (ต่างพระเนตรพระกรรณ) แทนพระองค์ ด้วยการมีกมลสันดานอันดี ยึดมั่นในศีล 5 และศีล 8 มีความซื่อสัตย์สุจริตเกรงกลัวและละเว้นจากบาป (หิริโอตตปปะ) อันเป็นธรรมค้ำครองโลก มีความศรัทธาในผลของบุญกุศลและคุณพระศรีรัตนตรัย โดยจักต้องตั้งเมตตาจิตให้เป็นธรรมนำหน้า (บุรจาริก) ในการปฏิบัติหน้าที่..."

การวิเคราะห์สุนทรียลักษณ์ในตัวบทนี้มีความโดดเด่นในเชิง "วรรณรูป" ที่ช่วยเสริมสร้าง "อรรถธรรม" โดยมีการเปลี่ยนมโนภาพ (Imagery) จากเดิมที่เปรียบตุลาการเป็น "แวนแก้ว" มาใช้การเปรียบเทียบชัดตรงข้ามคือ "คชาตาบอด" (ช้างตาบอด) ซึ่งแสดงความทรงพลัง เพราะช้างเป็นสัตว์ใหญ่ที่มีพลังทำลายล้าง สอดคล้องกับจารีตการเขียนโวหารในกฎหมายตราสามดวงที่เน้นความน่าเกรงขาม หากช้างตาบอด และบ่าคั่งด้วยโมหาคติ ย่อมสร้างความพินาศให้แก่ป่า หรือนัยหนึ่งหมายถึง สังคมได้เป็นอย่างดีมาก

และยังปรากฏ อุปลักษณ์ "ต่างพระเนตรพระกรรณ" สะท้อนถึงความไว้วางใจสูงสุดในระบบการปกครองโบราณว่าข้าราชการคือส่วนหนึ่งของพระวรกายของพระมหากษัตริย์ ความผิดพลาดของข้าราชการจึงกระทบถึงพระเกียรติยศของพระองค์โดยตรง

ในเชิงจริยศาสตร์การใช้คำว่า "บุรจาริก" (เดินหน้า หรือนำหน้า) คู่กับ "เมตตาจิต" เป็นการสรุปสุนทรียลักษณ์แห่งอรรถธรรมทั้งดงามที่สุด คือการบอกว่า "กฎหมาย" จะสัมฤทธิ์ผลอย่างเป็นธรรมได้ ต้องมี "ความเมตตา" เป็นตัวนำทางมิใช่เพียงแค่ตัวอักษรที่กำหนดกฎเกณฑ์เท่านั้น

3. บทสรุป

จากการพิจารณาพระธรรมศาสตร์ด้วยแนวคิดสุนทรียลักษณ์และวรรณรูป สามารถสรุปได้ว่า คัมภีร์กฎหมายฉบับนี้มีได้ทำหน้าที่เพียงการวางบรรทัดฐานทางพฤติกรรมศาสตร์ของมนุษย์ซึ่งเป็นสัตว์สังคม จึงจำเป็นต้องมีกฎระเบียบมาเป็นเครื่องมือในการควบคุมให้มนุษย์อยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ หากแต่พระธรรมศาสตร์เป็นวรรณกรรมที่บูรณาการระหว่างนิติศาสตร์ และจริยศาสตร์เข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ อีกทั้งมีการใช้ภาษาที่สละสลวย โดยเลือกใช้ภาพพจน์เชิงสัญลักษณ์ เช่น ดวงแก้ว วารี และตราชู ฯลฯ ทำหน้าที่เป็นสื่อกลางในการถ่ายทอด "อรรถธรรม" หรือแก่นแท้แห่งความยุติธรรมให้ปรากฏเป็นภาพลักษณ์ทางความคิดที่แจ่มชัด ช่วยประดับประดาความศักดิ์สิทธิ์ของกระบวนการยุติธรรมให้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความบริสุทธิ์และเที่ยงธรรม การวิเคราะห์เชิงวรรณศิลป์สะท้อนให้เห็นว่า กฎหมาย ตราสามดวงมีรากฐานมาจากแนวคิดเรื่องธรรมะที่ครอบคลุมทั้งหน้าที่ของผู้ปกครอง จริยธรรมของตุลาการ และความสงบสุขของสังคม โดยมีคติ 4 ประการเป็นคู่ตรงข้ามที่กฎหมายมุ่งจัดให้พิพาทไป ดังนั้น สุนทรียลักษณ์ที่ปรากฏจึงเป็นสะพานเชื่อมที่สำคัญหลอมรวมรูปศัพท์และเนื้อหาเข้าด้วยกัน ทำให้ผู้อ่านสามารถเข้าถึงจิตวิญญาณของกฎหมาย (Spirit of Law) ผ่านความงามทางภาษาได้อย่างลุ่มลึก คัมภีร์พระธรรมศาสตร์จึงถือเป็นมรดกทางปัญญาที่สะท้อนถึงวิวัฒนาการทางความคิดของไทย ในการใช้สุนทรียศาสตร์มาเป็นเครื่องมืออย่างสร้างสรรค์ซึ่งหลักนิติธรรมและสันติธรรมอย่างมีสุนทรียลักษณ์ทางภาษา

4. เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2548). *กฎหมายตราสามดวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน* (เล่ม 1). ราชบัณฑิตยสถาน.
- ดวงมน จิตรจำนงค์. (2556). *วรรณคดีเบื้องต้น*. ประพันธ์สาส์น.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2555). *ปากไก่และใบเรือ: รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์* (พิมพ์ครั้งที่ 4). แพรว.
- ปภัสสร เขียรปัญญา. (2552). “ธรรมะ” ในฐานะหลักการของกฎหมายตราสามดวง. *ศิลปาท*, 56(2), 148-166.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2550). *กฎหมายตราสามดวง*. อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- รีนฤทัย สัจจพันธุ์. (2544). *วรรณคดีศึกษา*. มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- สถาบันดำรงราชานุภาพ. (2515). *ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ*. คลังวิทยา.
- สถาบันปรีดี พนมยงค์. (2548). *กฎหมายตราสามดวง ฉบับพิมพ์มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง* (เล่ม 1). สุขภาพใจ.
- สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา. (2549). *เจิมจันทน์กัสดาล: ภาษาวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 2). โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- แสงว บัญเฉลิมวิภาส. (2560). *ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 16). วิทยุชน.
- หยุด แสงอุทัย. (2562). *ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมายทั่วไป* (พิมพ์ครั้งที่ 22). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- อนุนามราชธน, พระยา. (2546). *การศึกษาวรรณคดีแห่งวรรณศิลป์* (พิมพ์ครั้งที่ 5). ศยาม.